

„Az államszocialista televízió ... sokkal közelebb állt a nyugat-európai köztelevízióhoz, mint egy sztereotip propagandamédiához”

Imre Anikó médiakutatóval Szijártó Zsolt beszélget

Imre Anikó, a Dél-kaliforniai Egyetem (Los Angeles) professzora 2023. október 13-án előadást tartott a Pécsi Akadémiai Bizottság Kommunikáció- és Médiatudományi Munkabizottságában a populista nacionalizmus és a szórakoztató médiaipar ellentmondásos viszonyáról. Az interjú az előadás után készült. Írott változatának elkészítésében Szabó-Gödri Rita működött közre.

Imre Anikó a JATE bölcsészkarán végzett 1993-ban angol-magyar szakon. Doktori fokozatát a University of Washingtonon szerezte. Jelenleg a University of Southern California Division of Cinema and Media Studies egységének egyetemi tanára. Számos tanulmányt publikált a globális média, a (poszt-)szocializmus és az identitás tárgykörében. Jelenlegi kutatási projektjének címe *Semi-Peripheral Fantasies: Worldbuilding in Eastern and Central European Media*, s azt az ellentmondásos kapcsolatot vizsgálja, amely a populista nacionalizmus újjáéledése és a globális, digitális média korlátlan előretörése között az Európai Unió posztszocialista államaiban figyelhető meg.*

Szijártó Zsolt: *Az érdeklődésedben markánsan jelen van egy médiatörténeti megközelítésmód, az államszocializmus televíziójának kutatása. Könyvet jelentettél meg a témáról, publikációk egész sorában foglalkoztál vele. Miért tartod érdekesnek ezt a jelenséget amerikai kontextusban?*

Imre Anikó: A televíziókutatás a médiakutatás viszonylag fiatal mellékága, amely majdnem kizárólag az angol-amerikai terület fejleményeivel foglalkozik, onnan is indult, és azóta is elsősorban angol nyelvű televízióról szól, angolul. Az egész televíziótörténet-írás két pólus köré szerveződik, Amerikában a kereskedelmi televízióval, Európában a közszolgálati televízióval. Nyilvánvaló, hogy ez a nézőpont figyelmen kívül hagyja a Föld országainak nagy részét, akárcsak a televízió történetének nagy részét. A közelmúltig az a felfogás volt az uralkodó, hogy az államszocialista országokban a televízió nem volt más, csak propaganda, ezért nem is fontos erről beszélni, csövel nyomták az emberek fejébe a hülyeséget. Nyilván mi, akik emlékezünk erre a korszakra, azonnal meg tudjuk cáfolni ezt a feltételezést. Úgy éreztem, ezzel a jelenséggel kapcsolatban túl kellene lépni az anekdoták és a személyes beszélgetések szintjén, és az államszocialista tévét be kellene emelni a televízió kutatásába. Ez volt a fő szakmai motivációm amellet, hogy televíziótörténeti anyagot is gyártsak a saját óráimhoz.

* Imre Anikó lapunk tanácsadó testületének tagja – A szerk.

Volt persze egy személyes célom is mindezzel: a saját élményeimet feldolgozni. A rendszerváltás nagy törést jelentett a mi generációnknak, egy olyan rendszerben nőttünk fel, amely egyszer csak eltűnt. Ami az emlékeinket megőrizhette volna, az nem más, mint a populáris kultúra. Nem véletlen, hogy a kilencvenes évek óta nosztalgia övezi ezt a korszakot. Úgy gondoltam, ezt a világot visszahozni nem lehet, de igazabban meg lehet érteni – a filmen, a tévén, a zenén keresztül. Engem főleg a televízió érdekelt, mert az volt rám hatással, márcsak azért is, mert itt mindig lenézték és a film kistestvéreként kezelték a televíziót. Fel akartam emelni a televíziót, s legitim tudományos kutatási területté szerettem volna tenni.

Ahogy ez lenni szokott, volt már egy nemzetközi kutatócsoport, amely közel azonos időben ismerte fel ezt a problémát, valószínűleg nem véletlenül. Együtt is dolgoztam velük, létrehoztunk egy szervezetet, ez volt a European (Post)Socialist Television History Network. Egy csomó panelbeszélgetést, konferenciát szerveztünk, közösen publikáltunk. Van körülbelül tíz ember, akik egy-egy nemzetre lebontva írták meg e korszak televíziójának a történetét: Heather Gumbert, Lars Lundgren, Daniela Mustata, Christine Evans, Hammer Ferenc, Sylwia Szostak, Irena Reifova, Tim Havens és mások. Vagyunk néhányan, akik hozzám hasonlóan régiószinten is szeretünk volna a tévéről beszélni, például Sabina Mihelj. Ugyan a támogatásnak már vége, de a mai napig tart ez a kapocs, jó barátok maradtunk, és máig is sokan együttműködünk.

Szijártó Zsolt: *Hogyan vizsgáltad az államszocializmus korának televíziótörténetét, milyen módszerekkel dolgoztál, és milyen eredményekre jutottál?*

Imre Anikó: Nagyon óvatosan vizsgáltam, mert nem vagyok történész, nem akartam mások szakterületébe kontárkodni, eszem ágában sem volt kijelenteni, hogy televíziótörténet írok. Éppen ezért a könyv címe sem az, hogy *History of Eastern European Television*, hanem az, hogy *TV Socialism*.¹ Tehát a televíziót mint eszközt használom ahhoz, hogy a szocializmust jobban megértsük, és ezt az időszakot beemeljük a televíziókutatás fősodrába. Ennek megfelelően a jelenből indultam ki, azt vizsgáltam, mi az, ami a jelen szempontjából fontos ebben a történetben. A könyv műfaji alapon szerveződik: összehasonlítottam a televízió szocialista-évekbeli műfajait a region belül a poszt szocialista megfelelőikkel, például egy korabeli tévékomédiát egy mostanival. Ugyanakkor a könyvből igazán a történelmi része lett fontos – ezért is beszélünk most erről.

A legnehezebb feladatot egyébként az jelentette, hogy a Magyar Televízió Archívumába bejussak. Nem is sikerült, csak a kikapun keresztül. A legjobb és a leghitelesebb forrásaim az akkori televíziós szakemberek voltak, például Dunavölgyi Péter, aki azóta sajnos meghalt. Ő a televízió munkatársa volt, majd archivátor és amatőr kutató lett, összeszedett fontos dokumentumokat a levéltárban és privát archívumokban, amelyeket aztán közzétett a neten, évekre lebontva. Létrehozott egy privát archívumot, amely mindenki számára hozzáférhető.² Nagylelkű és segítőkész ember volt. A segítségével ismerhettem meg azokat a televíziós szakembereket, akiket a hetvenes-nyolcvanas években a tévéből ismertem. Sikerült beszélnem például Vágó Istvánnal, Szabó Lászlóval, Aczél Endrével. Ezek a beszélgetések nagyon érdekesek voltak, mert a legtöbbjüket félreállították, mint a „kommunista” tévé képviselőit, és örültek, hogy valakit ennyire érdekel a történetük. Újranéztem a műsorokat is, a YouTube-ra például sokan feltesznek egykori televíziós anyagokat, szerencsére létezik ez a kollektív archívum is. Palyik Kata archivista szakértő, aki korábban a nava.hu munkatársa volt, szintén sokat segített.

De még egyszer szeretném hangsúlyozni: ez nem elsősorban tévétörténet és nem kizárólag a magyar televízió története. Nagyon sok műfaji hasonlóság figyelhető meg; ilyen szempontból is ténylegesen létezett egy regionális televízió. Az is érdekes volt, hogy ezeket a műfajokat össze lehetett hasonlítani a nyugat-európai televízió műfajaival, mert azokat felhasználva alakították ki őket. Az államszocialista televízió a legtöbb országban sokkal közelebb állt a nyugat-európai köztelevízióhoz, mint egy sztereotip propagandamédiához. Olyat persze egyáltalán nem állítok, hogy a kommunizmus valahogy jobb volt. Csak azt állítom ebben a könyvben, hogy

1 Anikó Imre: *TV Socialism* (Duke University Press, 2016).

2 Lásd: <https://www.dunavolgyipeter.hu/>.

a kommunizmus más volt, mint ahogyan sok helyen gondoljuk, más volt, mint ahogyan a mostani politikai propaganda bemutatja, és más volt, mint ahogyan a nyugati hidegháborús propaganda leírta.

Szijártó Zsolt: *Említetted, hogy kutatásaid és érdeklődésed középpontjában ez a közép- és kelet-európai régió áll. Mi az, ami olyan érdekes ebben a térségben számodra – leszámítva a személyes életrajzi érintettségedet – médiatudományi szempontból? Úgy tűnik, ez a régió téged tudományosan is izgat, mint ahol kipróbálhatók különböző tudományos elméletek, vagy ahol ezek a koncepciók átfordulnak akár az ellenkezőjükbe is.*

Imre Anikó: Kötődöm a gyökerekhez, a nyelvhez. Van egyfajta „tartozásérzés”, amit Magyarországon sokan érzünk. Nehéz nem magyarnak lenni, ha egyszer ide születünk. Meg lehet próbálni, de ez komoly konfliktusokat okoz. Nem mintha én próbálkoztam volna ezzel; én megérteni akartam a jelenséget. De ezzel együtt nehéz is magyarnak is lenni, pont azért, mert kizárólagos elkötelezettséget igényel. Azt próbáltam megérteni, miért ilyen erős ez az elvárás. Miért érzem úgy, különösen az utóbbi években, hogy ez az elvárás szinte elnyomja azt az organikus szeretetet és kötődést, amelyet amúgy is éreznék. Van egy elsődleges, sokszor erőszakosnak érzett készlet, hogy az identitásodnak mindig a magyarság legyen az alapja, és csak utána lehetsz nő, harmincéves, fehér, európai, queer, akármi... Ez máshol másképpen működik. Hogyha valaki hollandnak születik vagy amerikai, ott is vannak nemzeti érzések, de több variáció vagy választási lehetőség van, hogy hol és mikor kerülnek előtérbe.

Mindig oda térek vissza, hogy azért kell ennyire sulykolni a nemzeti érzést, azért rakódik rá ez a hatalmas súly, mert enélkül túl bizonytalan a „magyarság”, a „kelet-európaiság” fogalma. Mindig függőben és mozgásban van: a határok mozognak, a rendszerek mozognak, a nyelvek mozognak, mindig valami között vagyunk. Se kelet, se nyugat. Se észak, se dél. Se fehér, se nem-fehér. Se Európa, se nem-Európa – mindig a másik. És ez egy borzasztó függőséget és bizonytalanságot okoz. Az immanens identitás hiánya, ami főleg Kelet és Nyugat viszonylatában érződik, ez a kölcsönös függőség, majdhogynem szimbiózis. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Kelet-Európa függ Nyugat-Európától, hanem Nyugat-Európa is fenntartja ezt a függőséget, onnan nyeri a saját „immanens” identitását.

A nemzeti identitást Nyugat-Európában megtámogatják a demokrácia intézményei és hagyományai, Kelet-Európában viszont nem ez a helyzet. Az intézményeket mindig újra ki kell találni, a történelmet mindig újra kell mesélni, még a stabil pontok is újraértelmeződnek. Magyarországon ez a kettősség nagyon érződik, de a környező országok történelmének is meghatározója ez a periférikus beállítottság.

Szijártó Zsolt: *Mesélj egy kicsit a jelenlegi kutatásodról! Ebben mintha összeérnének a korábbi kutatásaid és a régió jelenlegi átalakulására vonatkozó reflexióid. Miért kezdtél a viláépítésekkel foglalkozni, miért releváns ez a médiatudományok terén?*

Imre Anikó: Egy kísérlet folyik Magyarországon, amelyre sokan figyelnek a világpolitikában és -gazdaságban. Fontos megérteni és elmondani, hogy miért pont Magyarországon tanulmányozzuk az illiberális kormányzás és a kapitalista piacgazdálkodás szinergiáit, merthogy ezek amúgy látszólag ellentétes folyamatok. Az egyik – az illiberális populista nacionalizmus – befelé fordul, szuverenitást, bezártságot, falakat és védelmet hirdet, ellene van a neoliberalizmusnak, a nemzetközi szervezeteknek, a bevándorlóknak, a belső ellenségeknek. A másik – a globális, neoliberális gazdasági rendszer – pedig értelemszerűen pontosan a transznacionális összefonódásról szól. Hogy függenek össze ezek az ellentétes folyamatok? Retorikailag hogyan lehet meggyőzni a szavazókat arról, hogy itt nincs ellentmondás? Vagy lehet, hogy nincs is ellentmondás, de akkor miért szükséges a polarizáló retorika? Amik a gyakorlatban feloldják az ellentmondást, azok a sokszor fantasztikus, a valóságtól teljesen elrugaszkodott történetek, amelyeket hallunk és látunk a hírekben, a törvényekben, a kormánynyilatkozatokban éppúgy, mint a filmekben és a sorozatokban. Ami a globalizáció hatalmi központjainak, illetve kedvezményezettjeinek a saját történeteit illeti, azok is hasonlóan fikciós történeteken alapulnak. Azok a diverzitásról, befogadásról, a működő demokráciáról. Közben pedig a nagy multinacionális produkciós és disztribúciós platformok egyfolytában termelik a végnélküli franchise-ok újabb és újabb darabjait, a leggyakrabban a fantázia műfajában, amely fikciónak látszik, de világ- és történelemértelmező magyarázatokat is közvetít a fogyasztóknak.

Szerintem itt van az egyezés az illiberális populista nacionalizmus és a neoliberális globális kapitalizmus között: egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a *storytelling*, a fantázia és a *worldbuilding* szerepére, ami egyre jobban összeköti a tényleíró és a fikciós mesélés korábban elválasztott területeit. Itt valami új dolog születik, vagy a régiek egy újfajta változata van kialakulóban, amiben a storytelling kulcsszerepet játszik. A storytelling fogalmába manapság állandóan beleütözköz az ember: egyszerre probléma (mert, úgymond, hamis valóságot kreál) és megoldás (mert, úgymond, az egyedüli eszköz igazabb, igazságosabb világok kitalálására). Nem csoda ez egy olyan világban, ahol megszűnt a konszenzus az értékekről, a megbízható intézményekről, vagy éppen a tényekről és a valóságról.

Szijártó Zsolt: *A kilencvenes években mintha arról szólt volna a médiakutatás, a globális média tanulmányozása, hogy a fantáziák lehetővé teszik azt számunkra, hogy kitörjünk a geopolitikai determinációból. Most mintha éppen az ellenkező szerepet játszanák. Nem felszabadítanak bennünket, hanem polarizált világokba helyeznek bennünket. Mit gondolsz erről az átalakulásról?*

Imre Anikó: Egyetértek veled, hogy ez a változás végbement az utóbbi harminc évben. Az internet kezdetén sokan optimistán fordultak az új médium felé. Azt gondoltuk, ez a közmédia javított változata lehet, és azok a kötöttségek, amelyek szabályozzák és társadalmi hierarchiákba helyezik az embereket, csökkennek vagy eltűnnek majd általa. Ha az interneten vagyunk, bárkik lehetünk, új módokon tudunk csoportosulni. Visszanézve ezek eufórikus jóslatok voltak. Ráadásul a régióban ekkor lett vége az államszocializmusnak. A forradalom fogalma valamennyire áttevődött a digitális forradalomra, az internetre, ami elég hamar kifulladt.

Erről az időszakról, a 2000-es évekről írtam is egy könyvet. Az a címe, hogy *Identity Games*.³ Arra utalt, hogy ezek a változások ambivalensek, mint a játék maga, de a játékmétafora azt is kifejezi, hogy a poszt-szocialista, digitális világban vannak olyan lehetőségek, amelyek pozitív átalakításhoz vezethetnek, amelyek felemelhetnek olyanokat, akik mindig a periférián voltak, esélyegyenlőséget teremthetnek. A 2008-as válság után aztán sok minden szétrobbant. Most nem a *játékmétaforát* használnám, hanem a *háború* kifejezést, nemcsak a polarizáció miatt, hanem mert az emberek erőszakos beteretése zajlik egymással ellenséges karámokba, amelyeken kívül nehéz létezni.

Hogy mi vezetett ide? Az, hogy a neoliberalizmusba – mint a kapitalizmus teljesen új, korlátok nélküli változatába, ahol a piac mindent elrendez – vetett bizalom, a technológiai forradalomba és az internetbe vetett bizalom egyaránt megalapozatlan volt. Nem is csak megalapozatlan, hanem szándékosan félrevezető. A kilencvenes évek arról szóltak, hogy a demokrácia és a kapitalizmus ugyanaz: ha Magyarország belép az egyikbe, akkor automatikusan a másikba is belép, és minden jó lesz. Most már világos, hogy a várakozások és a megvalósítás között jó nagy hézag volt a kezdettől fogva, hiszen a „győztes” rendszer a globális gazdasági-politikai elit fenntartására specializálódik. Ez a globális elit a húszas évektől kezdve újratermelődik, ahogyan erről a történész Quinn Slobodian⁴ és mások is írtak.

Arra nem számítottunk, hogy a nemzetállamok nemcsak nem fognak letűnni, ahogy a kilencvenes években sokan megjósolták, hanem a populista vezetők felismerik az itt rejtőző lehetőséget, hogy az ő hatalmukat hosszú távra úgy lehet biztosítani, ha összefognak a globális vezető erőkkel. Jelenleg pontosan ez történik. A nemzeti populizmus és a nemzetközi neoliberalizmus kéz a kézben folytatja a szemfényvesztést, s azok, akik a társadalmi hierarchia alján vannak, még jobban lecsúsznak, miközben elhiszik azokat az ígéreteket, hogy majd az ő helyi vezérük külső interferencia nélkül képviseli őket. Zajlik az ígéretés, hogy kiiktatjuk az elitet – a belső elitet, a külső elitet, az LMBTQ-elitét, a Soros-elitét –, és majd paradicsom lesz itt, magyar paradicsom, mindenféle nacionalista giccsekkel. Ez valójában egy fantáziával feldúsított védőburok fantomellenségekkel szemben

3 Imre Aniko: *Identity Games: Globalization and the Transformation of Media Cultures in the New Europe* (MIT Press, 2009).

4 Quinn Slobodian: *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism* (Harvard University Press, 2018); Phillip Mirowski & Dieter Plehwe (eds.): *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective* (Harvard University Press, 2009); Julie Wilson: *Neoliberalism* (Routledge, 2018).

a kulturális háborúban, amelyekkel a központ eltereli a figyelmet azokról a veszélyekről, amelyek valójában fenyegetik a saját szavazóikat.

Ugyanakkor a külső globális erőknek is érdekükben áll, hogy legyen egy helyi szavazóréteg, amely – akár a saját érdekükkel szemben – támogatja Trumpot, Orbánt, Bolsonarót, Modit, Putyint. Ez a félelmetes, hogy a kapitalizmus válságát ezzel az összefogással lehet ellensúlyozni. Nem tudom, hogy meddig, hogy ehhez az kell-e, hogy a Földet tényleg elpusztítsák ezek az erők. Merthogy ezek saját maguknak dolgoznak, tehát lehet, hogy akkor fogunk felébredni, amikor már tényleg nem lesz ivóvíz.

Szijártó Zsolt: *Kultúrák közti, tudományágak közti fordítóként tekintesz magadra. De tekinthetünk rád antropológusként is, aki éppen magyar terepen dolgozol. A munkád során nagyon sok helyre elvetődöttél, beleláltál különböző tudományos műhelyek tevékenységébe. Nyilvánvalóan kialakult egy képed arról, mi zajlik Magyarországon a médiakutatás területén.*

Imre Anikó: Nagyon alultáplált ez a közeg, a kormány által nem pártolt intézményekben az éhezés határán dolgoznak emberek. Nagy szükség van arra, hogy akiknek van szakértelmük és ebben élnek, azok összeszedjék és elemezzék az adatokat. Sokan hősiesen csinálják ezt. Mindig sokat tanultam magyar és kelet-európai tanulmányokból, mert nem feltétlenül arról és úgy beszélnek, ami éppen trendi. Kreatív, eredeti paradigmák vannak jelen a magyar szakirodalomban, de a kutatóknak szükségük lenne segítő infrastruktúrára, hogy mindezt a kreativitást át tudják fordítani befogadható, érthető nyelvre, olyanra, amely másokhoz is eljut. Ez a bezártság mindenkit izolál valamennyire. Nehéz azt elérni, hogy valaki Magyarországon éljen és dolgozzon, és közben ugyanúgy otthon legyen máshol is. Vagy fordítva.